

Віктор МОЙСІЄНКО

ПРИВІЛЕЙ ЖИГИМОНТА-АВГУСТА 1560 р. НА ВОЛОДІННЯ ВИГОВОМ З ПОГЛЯДУ ЛІНГВІСТИЧНОГО

У Державному архіві Житомирської області зберігається важливий документ (оригінал) – підтвердження польського короля Жигимонта-Августа на володіння Вигівщиною (сучасне село Вигів Коростенського району) слугам панцерним Хвальку, Опанасу, Івану, Гнату Давидовичам та їхнім дядькам Богданові, Хомі та Василеві Хведьковичам. У документі їх названо боярами, тобто прирівняно до решти шляхти, перевівши із обтяжливої «службы панцерное их вызволили» і таким чином підтвердили вищий для них статус, замінивши «на служ//бу земьскую шляхетскую». Оскільки в ДАЖО зберігається оригінальний документ, то невідомо, чи він десь був раніше опублікований. Найімовірніше, що ні.

Це перша дарча зауським шляхтичам Виговським литовського князя на володіння землями. Є серйозні підстави припускати, що родовід гетьмана Івана Виговського виводиться саме від цих перших поліських дідичів Виговщини.

Подібні ділові документи, писані тогочасною писемно-літературною мовою, мають велике значення для характеристики становлення елементів та категорій української мови, оскільки, як неодноразово відзначали дослідники таких текстів, вони (тексти) нерідко в непрхованому вигляді вбирали численні народнорозмовні риси.

Документ написаний виразним, розбірливим скорописом XVI ст., яким велися тогочасні замкові актові книги, з тією лише різницею, що з королівської канцелярії документ виходив значно охайніше написаний, ніж це робили повітові писарі.

Досліджуваний скоропис суттєво відрізняється від скоропису, наприклад, луцьких писарів, які вели записи до книги 1561 року, написанням графем: *а* (великої), *б*, *ж*, *т*, *а*, *я*. Графеми *б* та *ж* не відрізняються від таких само в житомирських писарів 1590 та 1635 рр. Королівський писар Ян Шимкович, на відміну від луцьких та житомирських писарів, не використовує графем *ѣ* (єдине

написання в кінці документа), *є*, тільки *ε*, значно менше літер виносить над рядок, а деякі винісні накреслює зовсім інакше, як то *м*, *й*. Часто вживає Шимкович розділовий знак «;» і варто сказати, у низці випадків цілком виправдано з точки зору логіко-граматичного членування речення. Після цього розділового знака завжди запис продовжує з великої літери. Подібного майже не зустрічаємо не тільки в луцьких, але й у відомих нам зразках скорописів з Житомира, Овруча, Києва.

Фонетичні риси.

На місці етимологічного **ě* вживано лише *ε* не залежно від наголосу: в ... листе, не мел, на тои ѡкраине, поспешне, до сих мест, повету; светое славное памети, листы ... писаные, тые бо//яре, в ѡтчизне их, в том стане.

Тільки в кінці документа графема *ѣ* накреслена в слові *лѣт*.

Типова поліська особливість – написання *ε* на місці **ę* в ненаголошеному складі – сповна використана Яном Шимковичем: светое ... памети, ѡт земенина, просечи,

Характерним для ведення діловодства на поліських землях зокрема і в цілому Великому князівстві Литовському взагалі є відбиття давнього рефлекса **dj* > *ж*: потвержаємь, нарож /тут нароженя/,

Написання букви *ц* дає певні підстави для висновків про переважно тверду вимову відповідного звука: державцы, ѡтца, ѡтцы, Ельца, ѡтцов, державца; накреслення *р*, переважно історично виправдане : кривдъ, кривды, гдѣрьское, неприятелѣи

Роздільну чи подовжену вимову, спричинену йотовою асиміляцією, писар передає по-різному: братиєю, чоломбитьемь, печатью, хоч типовою для поліського скоропису цього часу є винесення відповідної графemi над рядок.

Трапляються випадки написання *ы* після шиплячого: чынити, Выговщыну .

Прагнення відобразити звукову гармонію простежуємо в написанні: до ыных.

Виявлено цікаву морфологічну особливість, не властиву для поліських та білоруських писемних пам'яток пізнього середньовіччя (власне й для сучасних північноукраїнських та південних білоруських діалектів) – вживання складеного майбутнього з використанням активного дієприкметника минулого

часу на -л: будуть проковє и ѿтцы их и они сами до сих мєст спокоюнє дєржали...

Серед інших морфологічних рис виділимо дієслівні форми III ос. одн. та мн. з кінцевим м'яким т': *описуєть, пишєть, будуть, служать*.

Привертає увагу вживання слова *ѡкраина* – тричі: вони тамь на тои ѡкраинє при замку нашом *ѡвруцкомь* поспєшнє и ѡхотнє намь гсдрю и Речи Посполитои *служать* и потребны суть ѡнде на тои ѡкраинє; і третій раз: хотєчи их вперєд тым ѡхотнєиших и поспєшнєиших ку службам нїшим // гсдрьским и земским и потребам ѡныє ѡкраины мети и способити. Поза сумнівом у наведених контекстах йдеться про землю, край як частину чогось. У Великому князівстві Литовському Овруч на час написання документа явно не був країною держави. Тобто, для тогочасних писарів існування Овруцької України було очевидністю.

В цілому мова пам'ятки в основних рисах відображає писарський узус, характерний для ділових текстів тогочасних канцелярій, взірцем для яких слугував вже раніше виданий перший Статут ВКЛ 1529 року.

Жикгимонт Август божє млєтью корол полскии великии кнз литовскии рускии прускии жомоистскии мазовецкии и иныхь

Били намь чоломь боярє наши слуги панцєрныє замку нашого Києвского Хвалко Давыдовичь з братиєю своєю ...вом Ѡѡанасом Иванов а Игнатом а з дядковичи // своїми Богданом Хоמוю а Василєм Хведьковичи, и покладали пред нами два листы светое славноє памєти короля єго млєти и великого кнзє Жикгимонта, пїа // ѡтца нашого писаньє до воеводи киевского державцы ѡвруцкого и свислоцкого небожчика пана Андрея Якубовича Немировича и до ыных воевод на потом будучихь // там на замку Києвском; где в одномь первшом листє описуєть, иж король єго млєть за чоломбильємь слуг киевских Давыда а Хведка Петровичов, ѡтцов тых вышєиопи//санных; то вчинити рачил казал имь на немь служити водлуг давного ѡбычаю не мел их никому ѡтдавати; а хота бых хто ѡ короля єго млєти впросил; абы ихь // пан воевода никомѡ не поступал и ѡт всаких кривдь ихь

боронил А в другом листе пишет на жалобѣ тых же бояр Хведка а Давыда Петровичов; абы их *от* земенина // нїго Федора Ельца боронил и кривды имъ в *отчизне* их земли Выговщине чынити не допустил. В котором листе менуеъ их бояры; И били нам чолом тые бо//яре наши слуги панцерные вышеимененые, абымо ласку нашу нашѣ вчинили, з службы панцерное их вызволили; а тую *отчизнѣ* их Выговщину потвердили им на служ//бу земъскую шлахетскую; и на то им нашъ лист дали; яко *ж* и державца *оверѣцкии* княз Андреи Тимоѣевич Капуста до нас просечи за ними писал и поведаючи *иж* // они тамъ на *той* *ѡ*краине при замку нашом *Ѡ*вруцкомъ поспешне и *ѡ*хотне намъ гсѣрю и Речи Посполитои служатъ и потребны суть *ѡ*нде на *той* *ѡ*краине; А так // мы з ласки нашео гсѣрьское на чоломбитые их и за таковою справою кнѣз Капустиною; И к тому хотечи их вперед тым *ѡ*хотнейших и поспешнейших ку службам нїим // гсѣрьским и земским и потребам *ѡ*ные *ѡ*краины мети и способити; Абы знаючи в том ласку нашу гсѣрьскую часу потребны против неприятелѣи нїих не толко // они, але и иныи в том стане им равные службами цнотливыми и мужскими хѣтливе заставляли ся крови горлѣ и маетности своих не литуючи, тог теж са дослужовали // то есмо вчинили и з *ѡ*ное службы панцерное которѣю они перед [нами] служивали их есмо вызволили, и тую *отчизнѣ* их землю Выговщину им потверждаемъ симъ нашим листом; Маючи они тую землю свою которѣю будутъ продкове и *отцы* их и они сами до сих *мест* спокоине держали и тепер держати и вживати А нам с того при замку нашом *Ѡ*вруцкомъ службою земскою военною служити *ѡ*бычаем иное шлахты бояр повету Киевского, и потому яко *ѡ*... *служать* И на то есмо им дали сесь нашъ листъ з нашою печатью, Писан ѡ Вилни лѣт бож нарож ꙗфѣ 3 мѣц ѡк 1 днѣя

Sigismundus Augustus

/Печатка/

Ян Шимкович маршалок писар